

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Рідне писання. Українська граматика: Основи українського правопису : підручник для 1-го року навчання / І. Огієнко. – К., 1918. – 47 с.
2. Огієнко І. Українська граматика: Основи українського правопису : підручник для 2-го та 3-го року навчання / І. Огієнко. – К., 1918. – 111 с.
3. Огієнко І. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови / І. Огієнко. – К., 1918.
4. Огієнко І. Наглядна таблиця українського правопису / І. Огієнко. – Жовква, 1923.
5. Огієнко І. Наглядна таблиця для вивчення знаків розділових: Для школи й самонавчання / І. Огієнко. – Жовква, 1923.
6. Огієнко І. Наглядна таблиця милозвучності української мови / І. Огієнко. – Жовква, 1923.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Л. : Фенікс, 1995. – 46 с.

This article describes and linguistic heritage lingvodidactical I. Ohienko analyzed textbooks and manuals in Ukrainian for elementary school students, reveals pedagogical approaches to mastering the Ukrainian literary language. Attention is focused upon the recommendations of the scholar which are still topical for today's primary school.

Key words: Native duties, native writing, spelling, grammar, phonetics, morphology.

Отримано: 02.11.2015 р.

УДК 37(09)(477)(075.8)

Г. П. Ковальчук, В. В. Присакар

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**ІВАН ОГІЄНКО ПРО ДУХОВНИЙ
РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА**

У статті розкрито погляди І. Огієнка на процес духовного розвитку особистості школяра. На основі аналізу його праць, духовність в педагогічному аспекті автори розглядають як інтегративну властивість особистості, що характеризує рівень морально-естетичної, національної і громадянської свідомості, потребу жити, творити у відповідності з християнськими цінностями та можливість впровадження його ідей в практику роботи сучасної загальноосвітньої школи.

Ключові слова: духовність, духовні цінності, розвиток особистості, духовне виховання, національні ідеали, християнські цінності.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Духовний розвиток особистості є одним з важливих завдань сучасної освіти. У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» зазначається, що реформування системи виховання пов'язується з ідеєю повернення до головного принципу педагогіки – пріоритету духовно-моральних цінностей у вихованні. Тому, виховання – це, перш за все, процес передачі попередніх поколінь наступним традиційної духовної ієрархії цінностей [6]. Саме «національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури» [5, с.694].

У даному контексті проблема формування духовних цінностей особистості школяра неможлива без глибокого вивчення та наукового аналізу педа-

гогічної спадщини минулого. Вагомим внеском до історії вітчизняної педагогічної думки є здобутки видатного громадського та державного діяча, педагога, етнографа і богослова Івана Огієнка, який у своїх працях систематизував та узагальнив зміст, форми і методи виховання підрастаючого покоління з питань формування духовних цінностей особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. Науково-педагогічний аспект творчої спадщини І. Огієнка досліджували А. Алексюк, І. Кучинська, М. Левківський, Л. Ляхоцька, А. Марушкевич, Г. Опанасюк, Н. Ничкало, Г. Сагач, Т. Роняк та ін.; джерелознавчий та бібліографічний – В. Ляхоцький, О. Музичук, С. Гальченко, З. Тіменик та ін.; видавничий і редакторський – Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик та ін.; богословський – А. Колодний, З. Тіменик, Л. Філіпович, С. Ярмусь та ін.; мовознавчий – А. Бурячок, Г. Стрельчук, Л. Бондарчук та ін.; літературознавчий – М. Жулинський, В. Мацько, О. Мишанич, С. Сохацька та ін. Однак, незважаючи на наявність зазначеної кількості досліджень та наукових праць, не достатньо приділено уваги питанням духовного виховання, як засобу забезпечення повноцінного розвитку особистості, високої моральності й гідності, тому проблема виховання духовних цінностей особистості у творчій спадщині Івана Огієнка потребує подальшого наукового аналізу, що й зумовило вибір теми статті «І.Огієнко про духовний розвиток особистості школяра».

Формулювання цілей статті. Метою статті є науковий аналіз поглядів І.Огієнка на проблему виховання духовних цінностей дітей шкільного віку у системі національного виховання та можливості впровадження його ідей в практику роботи сучасної загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Духовну культуру І. Огієнко розглядав, як інтелектуальний стан народу, що охоплює науку, віру, переконання, звичаї, етику і т.п., що може вагомо впливати або обумовлювати розвиток окремої людини і суспільства. Вона, на думку вченого, є окремою цінністю для особистості, яка відображається у почуттях, вільній грі розуму, філософському світосприйнятті, прагненні до пізнання, її світом, наукою, релігією, мистецтвом, мовою, – завдяки цьому формуються ті цінності, ідеї, за допомогою яких спрямовує свою життєдіяльність особистість. «Власна духовність, – за визначенням І. Огієнка, – то моральна атмосфера народу, яка оточує й виховує його» [4, с.9]. Духовність, як складну багатовимірну систему ціннісних орієнтирів, просвітителі пов'язували з життєвими цілями та мораллю християнства Тому для розвитку духовної особистості важливим є: утвердження гуманних начал у міжлюдських стосунках: доброти, справедливості, взаємоповаги, сумлінності, принциповості, толерантності, щирості; розвиток національної свідомості та участі у примноженні традицій народу; відповідальне й турботливе ставлення до людей; усвідомлення необхідності діяти на благо людства; заохочення здатності мислити самокритично і практично [8, с.21]. Духовність – процес творення особистості, побудова особистістю образу, гармонійного ідеалу, який включає основи його морального буття, зв'язок із світом, культурну орієнтацію. Це прагнення знаходити ідеали, засновані на універсальних цінностях життя, які впродовж віків продукувалися християнством. Але цей процес творення особистості, на думку Огієнко, можливий тільки у комплексних діях родини, школи і церкви [3, с.46-47]. Комплексність духовного виховання вбачалось йому як принцип побудови якісно нового змісту освіти, організації процесу навчання та виховання, сконцентрованого навколо формування духовно розвинутої особистості. Але для цього, наголошував педагог, необхідна громадянська, національна й релігійна самоідентифікація – один

із найважливіших чинників духовного єднання нації, яка тільки може бути повноцінним суб'єктом творення гуманного, демократичного суспільства.

І. Огієнко скеровував свої зусилля на духовний розвиток особистості, пропонував педагогічній громаді розглядати цей розвиток як процес індивідуально-особистісного залучення до духовно-національної спадщини народу, опанування загальнолюдськими цінностями і соціокультурним досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності і самостійного творчого розвитку. Усі компоненти духовності становлять національні цінності, що, в свою чергу, є основою освіти і соціального виховання. «Ми зобов'язані кінце берегти все своє, рідне, не поривати звичаєвих і духовних зв'язків зі своєю Батьківщиною, зі своєю родиною. Людина втягає в себе все, що складає душу її народу, славу його перемоги, сором його поразок, гіркоту його рабства, скорботу і радість усіх попередніх поколінь. Мова, релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, – усе це склало людину, у нас – українця. Це її рідна стихія, її рідна кров» [9, с.14].

Одне з головних завдань у духовному розвитку особистості, вважає вчений, є вірне визначення його соціальної спрямованості: необхідно вчити дітей, як слід поводитись у своїй родині, поєднуючи особисті потреби з суспільними інтересами та інтегруючи у вихованні кращі загальнолюдські якості з національними. Одним із головних принципів виховання (розглядаючи поряд з природовідповідністю, народністю, індивідуалізацією, демократизацією, етнізацією, інтегрованістю і безперервністю) І. Огієнко називає гуманізацію виховання, в основі якої лежать повага до особистості, створення умов для формування кращих якостей та розвиток здібностей вихованців, а також гуманізація взаємин між вихователями і вихованцями [4, с.8]. Учений був переконаний в тому, що справжній духовний вплив учень може відчувати в напруженій діяльності, якою він відповідає на складні, вимогливі впливи учителя. Учитель завжди повинен відчувати стан, настрої учня, доречність та своєчасність впливу. Він підкреслював, що учень – наслідувач, продовжувач, потенційний утворювач однієї з тих вищих духовних традицій людського життя, яку приставляє і передає учитель. Тому в педагогічній практиці велике значення має важливість духовного впливу учителя на учня, який пробуджує, змінює та розвиває життєві відношення особистості. «Справжній учитель», відзначав І. Огієнко, шукає учня, щоб продовжити в ньому за межами свого життя початий творчий шлях, свої моральні почуття.

Великого значення у процесі соціального становлення особистості І. Огієнко відводив родині. Родина була і повинна залишатися атмосферою тепла, любові і довіри, зосередженням духовного і душевного світу дитини, найближчим оточенням, в якому вона день за днем вбирає і активно переосмислює людські цінності. Велика значущість родини, констатував І. Огієнко, у вихованні духовності дітей і молоді зумовлена особливостями її впливу – безперервністю, постійністю, тим, що вона виворує не тільки за допомогою прямих виховних впливів, а й на морально-чуттєвому і навіть на інтуїтивному рівні, що забезпечує високу ефективність досягнутих результатів та їх довготривалість. Становлення і розвиток дитини як особистості, формування рис характеру – гуманності, милосердя, співчуття, любові до людей та національної свідомості визначається тією атмосферою, тим життєвим оточенням, у яке вона потрапляє з перших років життя. «... дитячий садок, школа, товариство з вулиці, різні юнацькі організації і церква. Кожний з цих виховних чинників має свої особливості, але найважливішим по значенню є сім'я» [8, с.105]. Доброзичлива домашня атмосфера, пронизана духовністю, широко прихильністю один до одного членів сім'ї, взаєморозумінням, бажанням поділи-

тися своїми думками і бути корисним для близьких, гуртова праця, родинні свята, народні звичаї та обряди надзвичайно глибоко впливають на дітей. Саме у родині дитина залучається до рідної мови, культури, праці, народних звичаїв і обрядів, а також і до певної системи духовних цінностей або ідеалів. Родинні цінності, зазначав І. Огієнко, є результатом життєвого відбору духовних і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього. Сюди також входять і досвід попередніх поколінь, шанування предків, взаємопідтримка, взаємодопомога, що у своїй єдності забезпечує життєспроможність інституту сім'ї в житті нації, громади, зберігає її загальнолюдську цінність. При цьому І. Огієнко також звертав увагу на той факт, що під впливом ціннісних орієнтацій сім'ї на особистісному рівні дитини відбувається також відбір інших духовних цінностей. Іноді суспільні духовні цінності та ідеали суперечать особистим, сформованим під впливом родини, відбувається відторгнення частини або руйнація всієї ціннісної системи дитини, що призводить до духовної кризи, яка проявляється, передусім, у дезорієнтації та моральній спустошеності. Такі приклади, на жаль, притаманні для нашого сьогодення, що підтверджує значущість творчого використання педагогічної спадщини відомого вченого.

Аналіз праць І. Огієнка «Живімо правдою!» (Холм, 1944), «Віра. Слово во врем'я лютеє» (Холм, 1944), «Служити народові – то служити Богові» (Вінніпег, 1954), «Обожнення людини – ціль людського життя» (Вінніпег, 1965), «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1965) та ін. дозволяє стверджувати, що основу духовної сутності особистості закладає християнська мораль, яка включає в себе норми моральної поведінки, внутрішній стан людської душі, а саме: чистоту та цілісність самоусвідомлення людини. Християнська мораль, відзначав вчений, заперечує будь-який егоцентризм та закликає творити добро. Він наголошував на тому, що саме Бог висловлював і заповідав людям вихідні принципи моральної поведінки і постулати життя, обґрунтовані любов'ю до іншого, у десяти заповідях Мойсея, змісті Нагірної проповіді тощо. Вона підсумувала досвід людських взаємин, виробила заповіді – побажання етичного плану, які узагальнили в поведінці людей те, що було, є і буде бажаним у моральних стосунках, традиціях людей.

У питанні правильності вибору моральної основи життя особистості І. Огієнко рекомендував шлях вирішення з християнських позицій, оскільки основою етичних і моральних принципів окремої людини, так і суспільства загалом є саме духовність. Моральність, чисті помисли, культурне буття, проникливе ставлення до віри і віросповідання, доброта, турбота про людей, милосердя, любов і справедливість – ось неповний перелік понять, які нерозривно пов'язані з духовністю. Саме про духовний розвиток особистості, відзначав І. Огієнко, і піклується Церква, яка увібрала в себе релігійний та культурно-історичний досвід народу. Народний досвід, на думку вченого, впроваджувати у життя дитини може тільки рідна, українська церква. У своїх працях «Українська церква» (Київ, 1918), «Українська Церква й наша культура» (Холм, 1942), «Служити народові – то служити Богові» (Вінніпег, 1965) та ін., він вказує, що вона зберігає не тільки духовні, національні, родинні цінності, а також захищає національні інтереси, дбаючи про соборність, демократичність, духовність і незалежність своєї Батьківщини. На його глибоке переконання, українська церква має виховувати глибоку духовність засобами рідної мови, духовної культури, традицій, звичаїв, християнської моралі, всього того, що інша (не українська церква) робити не буде. А це, на його думку, дуже важливо тому, що українська православна церква «дає повне національне виховання» [1, с.13].

Релігійна свідомість, на переконання І. Огієнка, є своєрідним комплексом духовних цінностей, що є основою нормальною функціонування соціуму. Вона зміц-

ное в душі людини віру в добро, справедливість і чесність, і тим самим сприяє формуванню певного типу поведінки. Як вважає педагог: «Церква ніколи не відірвана від землі, – вона навчає не тільки про те, як можна й треба спаситися й досягнути вічного небесного Раю, але навчає також, як саме належить жити на цій нашій землі, щоб досягнути тут правдивого щастя, щоб цей Рай наступив нам уже на цій землі» [2, с.9-10]. Пояснював він це тим, що «...релігія глибоко проникає у звичаї та обряди, поєднує чисто духовні елементи з національними, громадськими, сімейними та особистими. Тому трактування її через призму потреб національного виховання відкриває, констатував вчений, три її важливі функції: 1. Відображення і збереження віри в ідеали, без чого повноцінне життя людини неможливе. 2. Релігія виступає надійним носієм загальнолюдських морально-етичних вартостей. 3. Релігія сприяє збереженню національної ідентичності» [3, с.44-45].

Обґрунтовані І.Огієнком принципи духовного виховання особистості (духовної спрямованості виховання, спадкоємності християнському ідеалу, ідейності, корисності для суспільства, самовдосконалення особистості) відображають головні тенденції становлення особистості в дитячому і юнацькому віці. Провідними ідеями, на основі яких педагог пропонував будувати систему виховання, є: любов і повага до людей, рідної мови, віри, культурно-історичної спадщини рідного народу; ідейна переконаність, відданість духовним і національним ідеалам, громадянська активність у поєднанні із вимогливістю до себе, реалізація потреби у саморозвитку та самовдосконаленні [7, с.37-38]. Складність і багатогранність феномену духовних цінностей вимагає цілісного системного підходу до їх формування. Тому І. Огієнко рекомендував поєднати виховні зусилля всього суспільства і, передусім, сім'ї, школи і церкви, адже вони, за переконаннями вченого, відіграють головну роль у підготовці підрастаючого покоління. Пояснював він це тим, що «релігія глибоко проникає у звичаї та обряди, поєднує чисто духовні елементи з національними, громадськими, сімейними та особистими» [3, с.44].

В умовах розбудови національної школи в Україні теорія й практика виховання духовності на основі творчої спадщини Івана Огієнка знайшла своє втілення у досвіді роботи багатьох загальноосвітніх навчальних закладів: авторська школа Миколи Петровича Гузика м. Южного Одеської області, український колеж ім. В. Сухомлинського м. Києва, Кагарлицька ЗОШ №2 імені В.П. Дашенка Київської області, приватна школа «Співтворчість» м. Харкова, Кіровоградська гімназія №9, Кіровоградська ЗОШ І-ІІІ ступенів №31, Хмельницька гімназія №2, НВК №9, 16 м. Кам'янець-Подільського та ін. Духовно-моральне виховання особистості школярів передбачає формування у них на засадах православних цінностей таких рис духовної свідомості, як: почуття (сумління, обов'язку, віри, відповідальності, патріотизму); індивідуального духовного обліку (терпіння, послуху); особистої позиції (здатності розрізнати добро і зло, прояву самовідданої любові (до ближніх), готовності до подолання життєвих випробувань); духовно зумовленої поведінки (готовності до служіння людям і Батьківщині, проявів духовної розсудливості, милосердя, доброї волі). Педагогічні колективи названих навчальних закладів основні напрямки духовного зростання особистості школяра у своїй діяльності спрямовують на: виховання громадянськості, патріотизму, поваги до прав, свобод і обов'язків людини; виховання високих духовних почуттів й моральної свідомості; виховання працелюбності, творчого ставлення до навчання, праці, життя; формування ціннісного ставлення до здоров'я і здорового способу життя; формування ціннісного ставлення до зміцнення батьківської сім'ї та створення власної сім'ї і народження дітей; виховання духовного ставлення до природи, навколишнього середовища (екологічне виховання); виховання цілісного ставлення до прекрасного та вічного, формування уявлень про органічний зв'язок естетичних та моральних ідеалів у багатогранній спадщині ві-

тчизняної культури. Крім цього, роботу з духовного виховання школярів вони спрямовують на знайомство з історією релігійних свят, з християнськими традиціями та обрядами, зі святинями православ'я, з християнськими мораллю та чеснотами. Так, при ознайомленні школярів з релігійними святами, учителі звертають увагу на походження 12 основних релігійних свят, серед яких 3 визнано державними святами (Різдво, Великдень, Трійця) та релігійних свят, популярних для українського народу (Покрови Пресвятої Богородиці, святого Миколая, святого апостола Андрія Первозванного, Стрітєння). При поясненні історії свят вони керуються християнським трактуванням, розмежуванням християнського та народознавчого аспектів, оскільки народні звичаї часто відображають язичницькі звичаї та вірування наших предків. Найбільша увага звертається на суть свята, а не обрядовість, відмежування внутрішнього (значимого), від зовнішнього (другорядного). Так, проводячи заходи, присвячені Великодню, більшість педагогів звертають увагу на колір крашанок, на те, що в «чистий» четвер потрібно прибирати оселю, оскільки мало хто розповідає, чому українці так шанували це велике свято, яке значення воно має для всього християнського світу.

Популярними сьогодні у загальноосвітніх навчальних закладах стало святкування Дня святого Миколая. На жаль, його образ педагогами спотворюється і трактується як черговий Дід Мороз, як чарівник. Цим самим втрачається християнське розуміння свята, оскільки святий Миколай – насамперед, це людина, яка своїм життям змогла догодити Богові, це зразок доброти і милосердя, тому потрібно наслідувати його поведінку і вчитися допомагати знедоленим, хворим. Як правило, у цей день дітей привчили отримувати подарунки, але, насправді, потрібно навчити дарувати їх іншим, тим, хто потребує допомоги. За християнськими канонами, не можна зображати святого на сцені, наряжати дітей в священницький одяг, а тим більше грати нечистих і т.п.

Висновки. Узагальнюючи погляди І. Огієнка на основі аналізу його чисельних праць, духовність в педагогічному аспекті слід розглядати як інтегративну властивість особистості, що характеризує показник рівня людських взаємовідносин, морально-естетичної, національної і громадянської свідомості, здатність до співчуття і милосердя, і виявляється у потребі жити, творити у відповідності з християнськими цінностями, ідеалами істини, добра, справедливості і краси.

Пріоритетну роль у духовному становленні особистості школяра вчений-богослов відводив, насамперед, морально-християнським цінностям, які покликані об'єднувати людей і, у свою чергу, віддзеркалюються у духовно-моральних орієнтаціях, в культурі, національних традиціях, звичаях, обрядах, у яких закріплюються загальнолюдські настанови, орієнтири та акумулюються саме в релігії, як невід'ємної складової національної та світової культури.

Духовний розвиток особистості школяра І. Огієнко розглядав також як стійку потребу в самовдосконаленні, самовихованні внутрішньої організації всього життя людини, оптимальної самореалізації її здібностей, що впливає на стиль, зміст і сенс людського життя, тому перед національною школою він ставив завдання формувати риси характеру українця саме засобами національної культури та християнської етики: моральність, чуттєве ставлення до світу, національну гідність, шляхетність, силу волі, почуття обов'язку перед Батьківщиною тощо.

Список використаних джерел:

1. Іларіон. Книга нашого буття на чужині. / Бережимо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси / Іларіон. – Вінніпег : Українське наукове Богословське Товариство, 1956. – 167 с.

2. Іларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія Української православної Церкви. Життєпис / Іларіон. – Вінніпег, 1991. – 84 с.
3. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка / І.О. Кучинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.
4. Марушкевич А. Джерела духовності / А. Марушкевич // Рідна шк. – 1997. – №8. – С. 8-9.
5. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджено Указом президента України від 17 квітня 2002 року №347/202 // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 688-704.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ministry.mon.gov.ua
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – Факс. вид. – К., 1994. – 72 с.
8. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в Українському Народному Університеті / І. Огієнко. – К., 1918. – 272 с.
9. Ярмусь С. Феномен Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) / С. Ярмусь. – К. : Вінніпег, 1998. – 26 с.

The article reveals I. Ohienko views on the process of spiritual development of the individual student. Based on the analysis of his works, spirituality in a pedagogical aspect authors consider property as an integrative personality that characterizes the moral and aesthetic, national and hromadyans-koyi awareness of the need to live, work according to Christian values and the possibility of introducing his ideas in the modern practice of comprehensive school.

Key words: spirituality, spiritual values, personal development, spiritual education, national ideals and Christian values.

Отримано: 10.10.2015 р.

УДК 001(477)(092)(075.8)

І. О. Кучинська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДУХОВНА ІДЕЯ ВИХОВНОЇ ДІЇ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті висвітлюються педагогічні ідеї видатного українського вченого, педагога і богослова І. Огієнка стосовно духовного виховання молоді. Акцентується увага педагогічної громадськості на важливості формування духовних ціннісних орієнтирів дітей і молоді в умовах сьогодення. Підкреслюється важливість етико-християнського формування підростаючої особистості.

Ключові слова: Іван Огієнко, духовність, особистість, релігійне виховання, навчання, формування.

Важливою проблемою сьогодення є формування духовної культури особистості. Поняття духовності належить до найбільш загальних, граничних характеристик людини та її життя. Сміслові контури духовності, які найрельєфніше зафіксовані в релігії, культурі, мистецтві проступають, як здатність і по-